

A viszony, a választás, az érték, a személyiség néhány összefüggésének felvillantása a bubari dialógus-filozófia¹ prizmáján keresztül

Azon nézetekhez szeretnék egy roppant szerény adalékkal szolgálni, amelyek az érték fogalmát a viszony fogalma felől látták megközelíthetőnek. Ezen belül is a bubari dialógus-filozófia "Én-Te" viszonyának néhány olyan vonatkozására kívánok rávilágítani, amelyek továbbgondolhatók a személyiség értékelő, értéktételező és értekeremtő mivoltát illetően.

„Kezdetben van a viszony” (23. o.)

A „kezdetben” biblikus kifejezése kétségkívül a teremtés aktusára utal, arra az idő előtti ősállapotra, amely a tiszta lényeg és a minden-egység állapota. Ez az állapot nemcsak a világegész egységére vonatkozatható, hanem minden egyes ember születés előtti állapota is egyben, amit Buber így fogalmaz meg: „A gyermek születés előtti élete tiszta, természetes összekapcsolódás, egymás felé áradás, testi kölcsönhatás; s a kialakuló lény élethorizontja sajátos módon bele van írva az őt hordozó lény horizontjába, s ugyanakkor mégsincsen beleírva; ugyanis a gyermek nemcsak az emberanya ölében nyugszik. Ez az összekapcsolódás olyannyira kozmikus, hogy valamely őskori felirat nem tökéletes olvasataként hat, amikor a zsidó mítoszból azt tanuljuk, hogy az anyaméhben az ber tudja a mindenséget, a születéssel pedig elfelejti, s ez az összekapcsoltság titkos vágyként vele marad.” (32.o.) Amennyiben ez a „viszony” előtti „természetes összekapcsolódás” „testi kölcsönhatás” is, előrevetíti a világba vettettség állapotát. A születéssel ez az elemi és tiszta kapcsolat ugyan megszűnik, de az szülött gyermek öntudatlan, tiszta és nyitott állapotát

¹ Martin Buber: Én és Te, Európa könyvkiadó, Budapest, 1991

mindenképpen e kapcsolat meghosszabításaként értelmezhetjük. Ennek a pszichológiából ismert periódusnak, amelyben a gyermek én-tudata még nem mutatható ki, a gyermek dolgokhoz való viszonyulásában van jelentősége. Milyen is ez a viszonyulás? Elsősorban, mint már említettem, nyitott: a dolgokat a maguk teljességében fogadja el (elő)ítélet nélkül, úgy ahogy azok vannak. Másodsorban őszinte és a viszonyuló gyermek részéről teljes *önátadást*² jelent. Harmadsorban tiszta és eredendő: önzetlenségét a viszonyban álló felek természetes, érdekmentes együttléte szavatolja. Buber szavaival élve: „Az Én–Te alapszót csak egész lényével mondhatja az ember”(6.o.) Ez a viszony csak „a valóságos, kitöltött és beteljesült jelen”-ben (16.o) valósulhat meg, csak akkor ha *jelenlétről* beszélhetünk, ha *találkozás* valósul meg; s mint ilyen, időn kívüli állapot. Ugyanúgy időn kívüli, mint ahogy téren kívüli is, hisz nem határolható be semmiféle tér-koordináták segítségével.

Két kérdés merül itt fel: a fentiekből tudjuk, hogy ennek a viszonynak a létrejöttében egy Te-re és egy Én-re van szükség. Valójában a két viszonyban-állót a vizsgálódás kedvéért választjuk szét, mert a viszony-létben a kettő összeforrott, nem választható el egymástól: „az Én–Te alapszó Én előtti.”(28.o)

Az egyik szembevetendő probléma az, hogy az emberekkel való együttlét esetében a viszony-állapot csak kölcsönönösség esetében valósulhat meg teljes mértékben. Az egyik fél nyitottsága és őszintesége a másik fél hasonló viszonyulásával kell hogy találkozzon.

A másik probléma ami felvetődik, a viszony téren- és időnkívüliségének problémája: „Az egyes te a viszonyfolyamat lezajlása után *kell* hogy Az-zá legyen.” (42. o) [kiemelés tőlem – I. SZ.] Az idézet részben válasz a problémára, részben a vizsgálódásunkban való továbblépést készíti elő.

² önátadásról valójában egy ön-tudat nélküli lénynél nem lehet beszélni; a kifejezés itt a magát semmiféle vonatkozásban meg nem vonó lényre utal

Mi ez az Az?

Először is a Buber gondolatvilágában az Én–Te alapszóval ellentétes Én–Az alapszó egyik tagja. Továbbá elmondható róla, hogy „a térben és időben” összefüggő dolgok világa, a tapasztalás, az 'érzékelés, észlelés, megérezés, gondolkodás világa, amelyben az Énnel szembenálló Az az Én vizsgálódásainak a tárgya. Mint vizsgálódás tárgya az Az-zal jelölt dolog analizálható, szétbontható, vizsgálati szempont szerint kiemelhető néhány tulajdonsága, más tulajdonságai pedig teljesen elhanyagolhatók. Az Az soha nem a maga teljességében és egészében létezőt jelöli, és a vele szemben álló Én sem teljességéként lép vele kapcsolatba: „Az Én–Az alapszót sohasem mondhatja egész lényével az ember.”(6.o)

A korábban felvetődött két probléma egy közös pontban fut össze, és ez a pont egyúttal a gyermeknek – mint az Az világ „rabjának” – az ön- illetve éntudatra ébredését is jelöli. Ez a pont a tapasztaló, érző, érzékelő, észlelő és gondolkodó lény-mivolt majdani kifejlődését lehetővé tevő alap is egyben. Az előbb emiuttal tevékenységek mindegyikének van egy tárgya, és mindegyik tevékenység bizonyos szempontok figyelembevételével és bizonyos eszközök felhasználásával megy végbe.

Az értékelés is egy ilyen tevékenység: az értékelő Én bizonyos szempontok szerint egy tárgyához hozzárendelt értéket állapít meg. Ez az érték mindig járulékos és, mivel egy meghatározott szempont szerint tétetik ítélet a tárgyról, racionális tevékenység.

Köztudott, hogy gondolkodó lényként az ember fokozatosan jut el egy kiforrott személyiség szellemi nivójára. Közben a kezdeti szakasztól (a gyermekkortól) különböző, egyre érettebb szellemi szinteket kell, hogy végigjárjon és ki van téve más szellemi tekintélyek hatásának, akik befolyásolják őt. Fokozatosan azokat az értékeket fogadja el, amelyeket szűkebb, majd tágabb környezete nyújt számára – ezen értékek szabályozzák életét, ezek megvalósítójává, majd szószólójává válik. Az ily módon adott értékek nem személyiségének mérlegén felbecsült értékek, hanem konvenciókon

alapuló és a konvenció szorításában elfogadott értékek. Ha később szellemiekben egyre gazdagodva kritika és vizsgálódás tárgyává teszi ezeket az értékeket, akkor rádöbbenhet, hogy azok, a szó igaz értelmében, nem számára-valóak. A folyamat természetesen nem ilyen „vegytisztá” formában zajlik, hisz vannak személyes tapasztalatai, személyesen őt vonzó illetve taszító jelenségek, amelyek mind belejátszanak az eléje állított érték-hierarchia alakulásába. Ahhoz, hogy valaki függetlenné, saját, érvekkel védhető érték-hierarchiájának tudatos építőjévé váljon, egy csak rá jellemző következetes világnézet birtokosa lehessen, ennél sokkal többre lesz szüksége.

Itt csak egy mozzanatra szeretnék rávilágítani, nevezetesen arra, hogy a személyiség ítéleteinek, értéktételezéseinek és értékteremtői munkájának egy sajátos, csak a személyiségére jellemző színezetet kizárólag a személyes élményekben való részvétel adhat: a viszonyban-állás élményéről van szó. A lényegi megismerés vágya, ama vágy, amely a születése előtti természetes összekapcsoltság állapotának elvesztése óta ott munkál benne, mozgósítja a teljes emberi lényt: a nyitottság, az őszinteség, a készenlét állapotába helyezi és ha sikerül megszabadulnia az Az-világ konvencióitól, előítéleteitől, akkor *újrateremtheti azt az Én-t* amely képes viszonyba lépni a Te-vel. Ez a viszony az értékek alapja. A viszonyban a maga teljességében jelenlévő Te-t szemlélheti, az elemi vonzások és taszítások áramába kerül és ezek nyomot hagynak benne. Hiután a *kell* (lásd fentebb) parancsának engedve az Én-Az alapszó Én-jévé vedlik vissza, a saját Én-jében maradt nyomot a vizsgálódás tárgyává teheti és így megállapítja a vonzások és taszítások mértékét, a Te-ből Az-zá lett dolog értékét – reflektál saját élményére. Ebből az élményből táplálkozik az értékeléssel párhuzamos vagy rokon jelentésadás aktusa is. Az így nyert értékek és jelentések segítségével építi fel saját vonatkoztatási pontja köré azt a hálót, amely az ő Az-világát lefedi.

Azért foglalkozunk értékekkel, mert nincs más választásunk, azaz

Választásra ítéltünk

Döntenünk kell, hogy a számunkra adódó számos lehetőségből melyiket ragadjuk ki, és érdemesítjük megvalósításra – melyik lehetőségnek adjuk meg a megvalósulás esélyét.

Melyek egy választás, egy döntés előfeltételei? Három fontos összetevőt tennék vizsgálat tárgyává:

Egyrészt a választó, a döntéshelyzetbe lépő gondolkodó lényt. Vele kapcsolatban talán a leglényegesebb követelmény, hogyha nem is a teljes, de legalább a részleges szabadság állapotába kell lennie. Ahhoz, hogy tetteiért felelőssé lehessen tenni és ő maga felelősségre vonhassa magát, elengedhetetlenül szükséges, hogy az általa kiragadott vagy „elmarasztalt” lehetőségek, személyes mérlegelésének eredményei legyenek. Ebben a megvilágításban a személy szabadsága minden érték előfeltételévé tehető, és mint ilyen, maga is kitüntetett helyet foglal el az értékek birodalmában. A másik fontos összetevő a választható dolgok, lehetőségek halmaza. Ez némiképp összefügg az adott, környezetünkben lévő Az-világ tárgyaival, történéseivel és ez utóbbiak által meghatározott. Tulajdonképpen már így is számtalan lehetőséget kínálhat, ám választásról beszélhetünk az egyetlen lehetőség elfogadásának vagy elutasításának az esetében is.

A harmadik összetevőt a választási szempontok képeznék. Miként az adott választható lehetőségek, a választási szempontok is egy bizonyos fokig meghatározottak a választó Az-világát képező dolgok és életét befolyásoló erők által. Amennyiben ez így van, egyetlen választó sem teljes mértékben szabad.

A fenti megállapításokból az is kitetszik, hogy a kezdeti vonzások és taszítások, a kezdetben elfogadott értékek mind meghatározzák a személy későbbi szellemi életét, döntéseit és kiépülő saját értékrendjébe közvetlen módon is belejátszanak. Ez a néhány utalás a választás témakörére azért szükséges, mert maga a választás aktusa fontos szerepet játszik az értékelésben. A személyiség minden esetben kiválasztja azt az AZ-t, amellyel a

feltételek megvalósulása esetén ÉN–TE viszonyba léphet, ám a viszonyba-lépés nem szükségszerű: „Az egyes Az, a viszonyfolyamatba lépés által *lehet*, hogy TE-vé lesz.” (42.o.) [kiemelés tőlem – I.Sz.]

Legelsősorban választhatunk a választás-központú magatartás mellett vagy dönthetünk ellene. Az egyik esetben újabb és újabb választásokat választhatunk, a másokban lemondunk a további döntésekről. Sarkítva, azt is mondhatjuk, hogy vállaljuk az értékteremtés örömteli kínját és/vagy az értékrombolás kényszerét. A második esetben esetleg az értékhordozó életmód jut osztályrészül, bár ugyanakkor az értékek „önkéntelen” elértéktelenítőivé is sülyedhetünk.

Minden egyes választás vagy döntés rányomja bélyegét a személyiségre, pontosabban ezek által az állásfoglalások által is formálódik a személyiség. Erre rímel rá Buber páros gondolata: „Mikor az ember azt mondja: TE, az ÉN–TE szópár ÉN-jét is kimondja. Mikor azt mondja: AZ, az ÉN–AZ szópár ÉN-jét is kimondja.”(6.0.)

A továbblépés érdekében ismét Buber gondolatait hívom segítségül: „Három szféra van, melyben a viszony világa támad: ... Az első: életünk a természettel... A második: életünk az emberek között... A harmadik: életünk a szellemi létezőkkel.” Az első megjegyzi, hogy „nyelv előtti viszony”, a másodikról, hogy „a nyelvben testet ölt. TE-t adhatunk és befogadhatunk”, a harmadikról pedig, hogy „lényünkkel mondjuk az alapszót, anélkül, hogy szánkkal kimondhatnánk.” (9.o.) Sorra vizsgálva nézzük meg, hogy mi mondható el ezekről.

A viszonyszférákról a választás-fogalom fényében

A természeti tárgyak a maguk teljességében adottak és jelenvalóak. Csak tőlünk függ, hogy viszonyba tudunk-e lépni velük, és hogy ez a viszony mennyire lesz felhőtlen. Ha nem tudunk TE-t

„mondani”³, a tárgyak megmaradnak a pusztá érdekeink és szükségleteink meghatározta szinten. Viszonyba lépés esetében a szellemi szféra felé tartó utunk jelzőoszlopaivá léphetnek elő.

A szellemi létezők szférája, a vallásos értékek szférájának nyitottsága, őszintesége és teljessége kétségbevonhatatlan, így itt is a saját viszonyba-lépési képességünktől függ, hogy milyen mértékben leszünk részesei egy élménynek. Lévén, hogy ez a szféra a leginkább idegen az AZ világtól, az ide való belépéshez fokozott készenlét és nyitottság mellett kegyelem is szükségeltetik.

Szándékosan hagytam a végére az emberi kapcsolataink szféráját, mert itt némiképp bonyolultabb a helyzet; ugyanis a viszonyba lépés élmény-értékű megvalósulása két embertől függ és teljes értékű kölcsönösséget követel meg. Mit jelent ez az „élmény-értékűség” és van-e valóban esély a teljes mértékű kölcsönösségre? Élményértékűségen egy előítéletmentes, nyitott, készenléti állapotban megvalósuló találkozást értek, egy olyan kölcsönös jelenlétet, amelyben a másik ember teljes, hamisítatlan mivoltában tárul fel. Figyelembe véve a kölcsönösség követelményének ismételt jelentkezését illő, hogy választ adjak a fenti kérdés második részére is: a teljes értékű kölcsönösség létrejötte egyrészt a kölcsönösség, másrészt a teljesség oldaláról kérdőjelezhető meg.

Az első esetben csak a viszony-állapothoz hasonló állapotról beszélhetünk, amikor is a TE nem tárulkozik fel a teljes valójában, vagy az ÉN nem tud teljességeként belépni a viszonyba. Mindezek ellenére mégis egy ÉN-TE viszony és ÉN-AZ kapcsolat közötti átmeneti állapotról beszélnék, amely mindenképpen megérinti az ÉN-t és így nyomot hagy benne.

A probléma a szeretet-gyűlölet jellemezte kapcsolattal áll szoros összefüggésben, de mint Buber is megjegyzi: „... az az ember aki egyenesen gyűlöl, közelebb van a viszonyhoz, mint a szeretet- és

³ „A teremtmények meg-megrebbenek átellenben velünk, de átjutni hozzánk képtelenek, s ha kimondjuk nekik: Te, szavunk a nyelv küszöbénél elakad.” (9.o.)

gyűlöletlen.” Ez utóbbi a közömbösség állapota, amelyben nincs mozgás, amelyben a legkisebb készenlét sem fedezhető fel; azaz egy holt állapot.

A viszony teljesség-igénye azért kérdő jelezhető meg, mert a fent említett viszonyba-lépők két különböző „világ” gyermekei – eltérő gondolkodásmóddal, érdeklődési körökkel, különböző választásokkal. Az viszont már az előbbi állításból kitetszik, hogy minél kisebb az eltérés a két „világ” között, annál inkább a teljes kölcsönösség jegyében léphetnek viszonyba a felek. Ha nem is valósulhat meg egy tökéletes viszony. – arai AZ-világi mivoltunkból kifolyólag sohasem valósulhat meg teljes mértékben – mégis beléphetünk egy ahhoz közel álló viszonyba. Ekkor valósul meg az áramlás a két személyiség világa között, ebben az állapotban kerülhetünk közel a TE-hez, és így érthetjük meg, fogadhatjuk el leginkább a későbbi ő nézőpontjait, értékhierarchiáját. Ez a személyes értékek kölcsönös tiszteletének, az érték-viszonylagosság tisztázásának, az érték-konszenzusnak a szférája.

Befejezésül csak annyit, hogy lett volna lehetőség bővebb fejtegetésre, hisz a viszony-szférák kapcsán bevezethető az összes értékek tartománya. Hogy miért nem használtam ki a lehetőséget és tettem megvalósulttá? Azért, mert a témával való ÉN–TE viszonyom nyomát csak ennyiben sikerült az AZ-világban (ami ne feledjük: „időben és térben” összefüggő világ) megragadnom.

Ilyés Szilárd